

Různé

Epitafion Hanse Alberta

Myslet bez dogmat a chápat kritiku jako dar

24. října minulého roku zemřel ve věku 102 let významný německý filosof, sociolog a ekonom, představitel kritického racionalismu, Hans Albert (8. 2. 1921–24. 10. 2023). Jeho filosofický vývoj zahrnoval několik obrátů: nejprve od kulturního pesimismu Oswalda Spenglera, později od myšlení raného Martina Heideggera, a nakonec od logického pozitivismu Viktora KRAFTA. Významným životním momentem pro něj bylo setkání s Karlem Popperem v Alpbachu v roce 1958, které znamenalo poslední a nejdůležitější zlom v jeho filosofickém směřování.

Zejména v 60. letech během takzvané sporu o pozitivismus¹ a vydáním svého stěžejního spisu *Traktat über kritische Vernunft* (Traktát o kritickém rozumu)² se Albert etabloval jako hlavní zástupce kritického racionalismu v teh-

dejšíím tzv. západním Německu. Jeho dílo se významně dotýká nejen teorie poznání³ a teorie vědy,⁴ ale také sociální filosofie⁵ a náboženské teologie.⁶ Od roku 1963 do roku 1989 vedl Albert Katedru sociologie a vědeckých studií na Fakultě sociálních věd Univerzity v Mannheimu. Za svoji vědeckou práci byl vyznamenán čestnými doktoráty univerzit v Linci, Aténách, Kasselu, Štýrském Hradci a Klagenfurtu. V roce 2008 obdržel také Spolkový kříž za zásluhy I. třídy. U příležitosti Albertových 100. narozenin vydal v roce 2002 Institut Hanse Alberta ve spolupráci s Nadací Giordana Bruna videodokument *Hans Albert – Ein Jahrhundertdenker* (Hans Albert – Myslitel století).⁷

1 Adorno, T. W. et alii, *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie*. Neuwied – Berlin, Luchterhand 1969.

2 Albert, H., *Traktat über kritische Vernunft* (1968). 5. Bd. Tübingen, Mohr Siebeck 1991. Český překlad: Albert, H., *Traktát o kritickém rozumu*. Přel. J. Paitlová. Praha, Karolinum 2022.

3 Albert, H., *Kritik der reinen Erkenntnislehre. Das Erkenntnisproblem in realistischer Perspektive*. Tübingen, Mohr Siebeck 1987.

4 Albert, H., *Die Wissenschaft und die Fehlbarkeit der Vernunft*. Tübingen, Mohr Siebeck 1982.

5 Albert, H., *Traktat über rationale Praxis*. Tübingen, Mohr Siebeck 1978.

6 Albert, H., *Kritik des theologischen Denkens*. Berlin, LIT Verlag 2013.

7 Dostupné na: https://www.youtube.com/watch?v=b1Yyk0raleE&ab_channel=Giordano-Bruno-Stiftung; [cit. 24. 1. 2024].

Albertův kritický racionalismus kromě Poppera⁸ výrazně ovlivnili také další myslitelé, zejména Immanuel Kant,⁹ John St. Mill a Max Weber,¹⁰ osobně se přátelil například s Paulem Feyerabendem.¹¹ Zasadil se o vědecký způsob myšlení, který se vyznačuje konstrukcí hypotéz a jejich neustálým kritickým testováním. Albert navazoval na tradici osvícenství, tedy víru v pokrok na základě autonomie rozumu, svobody mínění a rovnosti občanů před zákonem. Byl tedy zastáncem liberalismu, který vnímal v souladu s principy kritického racionalismu a zdůrazňoval význam institucí v ekonomii. V pozdější fázi svého života se intenzivně věnoval kritice náboženství a teologie.

* * *

- 8 Albert, H. – Popper, K., *Briefwechsel*. Hrsg. von M. Morgenstern – R. Zimmer. Frankfurt a.M., Fischer 2005. Srov. též můj článek: Paitlová, J., Vyřešil Hans Albert problémy Popperova kritického racionalismu? *Filosofie dnes*, 7, 2015, č. 2, s. 79–95. Dostupné na: <https://filosofiednes.ff.uhk.cz/index.php/hen/article/view/218>; [cit. 24. 1. 2024].
- 9 Srov. můj článek: Paitlová, J., Problém poznání v kriticko-racionalistickém pojetí Hanse Alberta. *Filosofický časopis*, 65, 2017, č. 4, s. 563–581. Dostupné na: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:0cd5367d-3aba-4f9a-bef9-ee5c0abd3603?article=uuid:22ef6989-a780-40f4-9977-f26a07756151>; [cit. 24. 1. 2024].
- 10 Srov. můj článek: Paitlová, J., Hans Albert a problém hodnotové neutrality vědy. *Teorie vědy*, 35, 2013, č. 3, s. 381–396. Dostupné na: <https://teorievedy.flu.cas.cz/index.php/tv/article/view/215>; [cit. 24. 1. 2024].
- 11 Albert, H. – Feyerabend, P., *Briefwechsel*. Bd. I: 1958–1971. Hrsg. von W. Baum. Klagenfurt/Wien, Kitab 2008. Albert, H. – Feyerabend, P., *Briefwechsel*. Bd. II: 1972–1986. Hrsg. von W. Baum – M. Mühlmann. Klagenfurt/Wien, Kitab 2009.

Když jsem poprvé uslyšela spojení „kritický racionalismus“, přišlo mi dosti fádni – nezní tak filosoficko-epicky jako transcendentální idealismus nebo metodologicky striktně jako logický pozitivismus. Přiznejme si také otevřeně, že ani vlajková loď tohoto směru, Popperova *Logika vědeckého zkoumání*, není zrovna nejzáživnější čtivo. Jakmile mi tedy přijímací komise zredukovala můj opulentní disertační projekt na téma „Kritický racionalismus Hanse Alberta“ – přičemž většina jeho spisů byla dostupná pouze v němčině, pár v angličtině a v češtině *vůbec žádný* –, bezmála jsem propadla beznaději, ba téměř zvažovala konec své akademické dráhy. Ale nakonec jsem sebrala veškerou vůli a odvalu a pustila se do načítání. Takticky jsem nejprve zvolila Albertovy na přelomu milénia vydané přednášky, které byly psané jakžtakž čitelnou němčinou.¹² Nicméně jeho primárním a kruciólním filosofickým spísem byl *Traktat über kritische Vernunft*, který na mě ve světlivě rudém vydání vyzývavě shlížel z knihovny. Když jsem do něj poprvé nahlédla, suchopárnost mé představy Hanse Alberta se ještě mnohonásobila – člověk celkem nepřitažlivě tváře, který píše věty na šest řádků...

- 12 Albert, H., *Kritischer Rationalismus. Vier Kapitel zur Kritik illusionären Denkens*. Tübingen, Mohr Siebeck 2000. Z této knihy jsem přeložila pro *Filosofický časopis* první část první kapitoly. Viz Albert, H., Kritika klasické představy o poznání. Přel. J. Paitlová. *Filosofický časopis*, 69, 2021, č. 3, s. 417–424. Dostupné na: https://kramerius.lib.cas.cz/search/nimg/IMG_FULL/uuid:cfa09c17-fa01-4273-a841-b484fc3932a0; [cit. 24. 1. 2024].

Po deseti letech od těchto krušných začátků spatřil světlo světa můj český překlad *Traktátu o kritickém rozumu* (2022), a to s mnohem méně iritujícím přebalem.¹³ Osobně jsem Hanse Alberta bohužel nepoznala, ale vyměnili jsme si alespoň pár dopisů. Ovšem nedávno byl mým hostem na Katedře filozofie Západočeské univerzity v Plzni jeho syn, ekonom a filosof, Max Albert, který mi o Hansovi mnohé vyprávěl. A nestačila jsem se divit, neboť to prý byl vynikající tanečník a velmi společenský člověk, který ze zábav odcházel vždy jako poslední. Žil ve svém domě v Heidelbergu obklopen dvaceti, možná až třiceti tisíci knihami. Vyhledával nejen kritické filosofické polemiky (titul jeho autobiografie zní: *Zapředen do rozepří*),¹⁴ ale veškeré rozhovory, ačkoli podobně jako Popper neměl rád plané řeči a raději šel vždy k jádru problému. Miloval Alpbach, kde se každoročně konala letní setkání filosofstva. Seznámil se na nich nejen se svou osudovou filosofickou láskou (Popperem), ale i se svou ženou Gretl. Později tam pravidelně vozil na letní dovolenou i své tři syny – ekonomu Maxe, sociologa Gerta a profesionálního tanečníka stepu Kurta. Idylicky působí autobiografická vzpomínka, která se také váže k tomuto

místu: Popper přednášel venku pod stromem poznání natolik přesvědčivě, že se Hans přímo tam, pod širou oblohou, definitivně odvrátil od heideggerovské „Imponierproza“ i logicko-pozitivistického redukcionismu a přijal za svůj kritický racionalismus. Oproti Popperovi, který byl poněkud vznětlivý až neurotický, byl však Hans Albert velmi přátelský a měl smysl pro humor.

Překvapivě jsem už v průběhu doktorského studia zjistila, že ani Albertova filosofie není zdaleka tak nezáživná, jak jsem se původně obávala. Naopak dnes mohu říci, že je vskutku živoucí. Albertovo pojetí kritického racionalismu jako návrhu způsobu života se dokáže člověku vryt pod kůži, respektive hluboko do mysli. Jeho postoj je velmi nedogmatický a vyznačuje se respektem vůči myšlenkám ostatních, přesto ho charakterizují jasně vytyčené priority: otevřenost a neimunizace (vůči kritice a novým hypotézám), omylnost a nejistota (myšlení i jednání), opravitelnost a nestagnace (a tím aproximace k pravdě). Ačkoli Albert obdivoval Kanta, nebyl idealistou, ale kritickým realistou: věřil v pokrok dosahovaný opravou našich omylů, avšak nevěřil v jistotu pravdivosti nějakého poznatku ani v žádnou záruku posledního smyslu našeho života. Přestože vítal pluralismus hypotéz, varoval před relativismem. I když si nade vše cenil demokracie, důrazně varoval před populismem. Striktně odmítal dogmatismus a fundamentalismus a veškeré svévolně zastávané jistoty či archimédovské body ve všech oblastech lidské

13 Viz Albert, H., *Traktát o kritickém rozumu*, c.d.

14 Albert, H., *In Kontroversen verstrickt. Vom Kulturpessimismus zum kritischen Rationalismus*. Münster, LIT 2007. Srov. můj článek: Paitlová, J., Kdo je Hans Albert? *Teorie vědy*, 35, 2013, č. 4, s. 555–568. Dostupné na: <https://teorievedy.flu.cas.cz/index.php/tv/article/view/216>; [cit. 24. 1. 2024].

ho poznání i jednání. Jeho poselstvím budiž, že smysl svému životu dáváme a musíme dát my sami, ať už se rozhodneme pro kritický rozum, víru v Boha nebo pro něco úplně jiného. A to bez jakékoli garance jistoty.

Brilantní je slavná Albertova metafora Münchhausenova trilematu (neboli trilematu barona Prášila), tedy paradoxu, k němuž nutně spěje snaha o zdůvodnění jistoty nějakého poznatku. Tato snaha totiž vede buď k nekonečnému regresi, nebo k logickému kruhu, nebo k dogmatismu. Ani jedna z těchto variant není pro Alberta akceptovatelná. Obvykle se v myšlení uchylujeme k dogmatismu, tedy k přerušení procesu zdůvodnění v určitém bodě, který prohlásíme za (samo)evidentní. Metaforicky řečeno: je to jako bych se chtěla sama vytahovat z bažiny za svůj vlastní cop, jak tvrdil baron Prášil. Nebo řečeno Albertovými slovy: je to argumentační „autofabrikovaná“ svévole. Albert nám nalévá falibilistického vína a tvrdí, že jsme principiálně omylní, proto pravdu a jistotu nelze spojovat. *Jistota* je totiž chiméra. *Pravda* je „jen“ regulativní idea

– můžeme se k ní přibližovat konstrukcí hypotéz, které necháváme ztroskotávat na realitě, ale nikdy si jí nemůžeme být definitivně jistí. *Realita* je referenční bod, ale nikdy ji nemůžeme poznat dokonale, pouze do určité míry. *Věda* je sice dosud neúspěšnějším způsobem poznávání skutečnosti, ale i ve vědě je třeba neustále eliminovat chyby a revidovat metody. Jak je vidno, kritický racionalismus nám příliš útěchy neposkytuje, ovšem – jak říká Albertův následovník, Otakar A. Funda – „nic lepšího než kritickou racionalitu nemáme“.¹⁵

Nechci zde psát, že Hans Albert zůstává zatím nedoceněný, ale samozřejmě si to myslím. Přijala jsem jeho kritický racionalismus za svůj.¹⁶ „Je tedy možné překonat pozitivistickou rezignaci v etických otázkách, aniž bychom upadli do existenciálního kultu angažovanosti, který nahrazuje racionální diskuzi těchto problémů iracionálními rozhodnutími. Kriticismus sám má morální obsah. Kdo přijme kriticismus, rozhoduje se nikoli pro abstraktní princip bez existenciálního významu, nýbrž pro způsob života.“¹⁷

Jitka Paitlová

Filozofická fakulta Západočeské univerzity v Plzni
paitlova@ff.zcu.cz

15 Funda, O. A., *Glosy – Fragments*. Praha, Karolinum 2022, s. 94.

16 Viz Paitlová, J., *Kritický racionalismus H. Alberta a K. Poppera*. Praha, Karolinum 2018.

17 Albert, H., *Traktát o kritickém rozumu*, c.d., s. 94–95.